

Пам'ять про мого Вчителя яскраво відображена у численних публікаціях і діяннях — вийшли друком брошури, книга зі спогадами та фотоальбомом, проведено декілька нарад, присвячених діяльності Є.К. Лазаренка, регулярно відбуваються наукові читання імені академіка Євгена Лазаренка, видано з присвятою вченому спеціальні випуски журналів і збірників, засновано срібну медаль, премію і стипендію імені академіка Є.К. Лазаренка, у Музеї коштовного та декоративного каміння (м. Володарськ-Волинський) експонується сертифікований іменний кристал берилу «академік Євген Лазаренко», його ім'ям названо новий мінерал «лазаренкоїт» і новий вид скам'янілої фауни, ім'я академіка Євгена Лазаренка присвоєно мінералогічному музею Львівського університету та вулиці у Львові.

Однак спливає певний час, і ми, нині суцї, приходимо до Вчителя, щоби глибше збагнути природу його (лазаренківського) феномена, досягнути в контексті сьогодення історичну роль цієї багатогранної постаті другої половини ХХ ст. Світлий образ Є.К. Лазаренка як ніколи актуально пропагувати саме зараз, оскільки в Україні набирає обертів протилежний лазаренківському стиль функціонування науки, освіти, геологічної галузі.

Згадаймо місто Харків, де 100 років тому 26 грудня 1912 р. народився Євген Лазаренко. 1934 р. він успішно закінчив геолого-географічний факультет Харківського університету, а в 1937 р. блискуче захистив кандидатську дисертацію.

З невідомих нам причин виникла проблема з працевлаштуванням — молодого перспективного вченого не беруть, попри вакансії, на роботу в Харківський університет. Євген Лазаренко з боєм у серці покидає Харків і переїжджає до Воронежа, де обіймає посаду доцента кафедри мінералогії та петрографії Воронежського університету (1938—1942).

Згадає майбутній міністр і віце-президент АН СРСР О.В. Сидоренко (газета «Коммуна» від 5 червня 1941 року):

«Нас с большим энтузиазмом и терпением обучали профессора С.П. Попов, Д.И. Дамперов, А.А. Дубянский, Г.П. Горшков, Е.К. Лазаренко и др. Они внесли много нового в науки о Земле, передали нам свою горячую любовь к геологии».

У воєнні роки Є.К. Лазаренко працював на Уралі (1942—1944), а після війни був направлений у Львівський університет (1944—1968), де відбувся розквіт його організаторського таланту. Останній період діяльності академіка пов'язаний з Києвом (1969—1979), з установами АН УРСР.

Є.К. Лазаренко — Великий ректор. Ще в студентські роки Євген Лазаренко захоплювався, як нам відомо

від нього самого, історією, образотворчим мистецтвом, поезією, фольклором, але посправжньому розвинув свої захоплення у висококультурному середовищі Львова, куди переїхав у жовтні 1944 р. за скеруванням Управління вищої школи УРСР. До Львова прибув скромний російськомовний доцент, який дуже швидко зорієнтувався у нових реаліях, досконально вивчив українську мову, її галичанський діалект, історію та культуру краю і став не лише видатним ученим-мінералогом, педагогом, а й широко відомим культурологом.

Про нового, «переродженого» у Львові Лазаренка з патріотичною свідомістю свідчить, зокрема, оригінальне напрацювання (1962—1963), про яке ми довідалися лише у 1970-х роках. Суть така. В останні роки ректорства Євген Костянтинович підготував для старшокурсників гуманітарного напрямку Львівського університету спецкурс *«Історія російської й української літератури кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.»*. Спецкурс готовий, але, незважаючи на високий авторитет і академічне звання, зрозуміло, під тиском влади ректор вимушений був вилучити цей спецкурс з розкладу занять. Зате пощастило нам, його учням-геологам, — чималу частину цього курсу ми прослухали під час експедиційних робіт. Розмови в дорозі і біля ватри Євген Костянтинович натхненно прикрашував віршованою лірикою, оповіданнями з життя письменників і поетів, найбільше про М.Т. Рильського, якого вважав своїм наставником.

Стрімкий зліт випускника Харківського університету по шаблях кар'єри: кандидат геолого-мінералогічних наук — доцент — доктор геолого-мінералогічних наук — професор — завідувач кафедри мінералогії — декан геологічного факультету — проректор — ректор Львівського університету (1951 — 1963) і член-кореспондент АН УРСР, зумовлений його неймовірною організованістю, працездатністю і продуктивністю.

Є.К. Лазаренко намагався щоденно діяти так, наче це він робить в останній раз. Нині, на відстані часу, я розумію, що він, як ніхто з його найближчого оточення, відчував грізну небезпеку партійного дамклового меча. Ректорський розклад щільно заповнювався неймовірно широким спектром інтересів — нові кафедри та лабораторії, курси та спецкурси, музеї й бібліотеки, іменні аудиторії й кабінети, журнали та збірники, запрошення високого рангу вчених до читання лекцій у Львівському університеті, зустрічі з письменниками та поетами, розмаїті культурологічні заходи, кадрові питання, організація республіканських, союзних і міжнародних нарад, видавнича діяльність, підтримка молодих учених, мовне питання, обширна громадська діяльність ... У Львівському університеті повнокровно завирувало життя, він здобув нову якість, в якій чи не найбільшою складовою є внесок Є.К. Лазаренка — виховання і випуск тисяч патріотично налаштованих і професійно підготовлених випускників університету (див., наприклад: «Літопис випускників Львівського національного університету імені Івана Франка», 2010).

Євген Костянтинович Лазаренко (справа) з працівниками ІГН АН УРСР біля пам'ятника Іммануїлу Канту. Калінінград, 1969

Євген Костянтинович Лазаренко і Володимир Павлишин розбирають кам'яний матеріал у керносховищі. Київ, 1977

Згадує про Є.К. Лазаренка Дмитро Павличко (2005): *«Цей чоловік своєю діяльною присутністю у Львові наповнював гуманітарний національно-духовний простір всього міста. Він жив проблемами творчих спілок, бібліотек, видавництв, музеїв, ювілейних заходів, які спрямовував у русло пізнання української історії та культури».*

Перше й найбільше моє студентське враження — це висока культура Є.К. Лазаренка, яка проявлялася насамперед у його

бездоганному зовнішньому вигляді, у цікавих, читаних на одному диханні й насичених захоплюючим матеріалом лекціях і в умінні необразливо, повчально і предметно, часто з гумором, спілкуватися зі студентами.

Заангажованому на мінералогії, мені спадає на думку таке алегоричне порівняння: культура ректора Є.К. Лазаренка — це бриліант чистої води, сформований численними та досконалими гранями, які випромінюють доброзичливість, відкритість, шляхетність, привітність, демократичність, ерудованість, життєлюбність, добросердечність ... Ці якості ректора проявлялися в усьому — і в малому, і у великому. Пригадується неодноразове спостереження. Ректор, вийшовши з машини з кипюю паперів і папок під рукою (він майже не користувався текою; ця звичка збереглась і в Києві) і переступивши поріг університету, знімав головний убор, усміхнено вітався зі всіма, хто траплявся на дорозі (жінок неодмінно вітав поцілунком руки, дотепними компліментами, інколи коротким відповідним віршем), декого вибачливо зупиняв, з'ясовуючи пекучі питання, безліч яких наготові тримав у голові, декого запрошував зайти в кабінет на таку-то годину, міг нашвидкоруч розказати свіже оповідання (так він називав анекдоти), заходив у гардероб, роздягався і далі все продовжувалося у лазаренківському стилі — до кожного з університетських працівників у нього було діло, нікого, незалежно від статі, посади, звання чи походження, не ображав. І так кожен день.

Професор Ю.О. Долгов, відомий російський термобарогеохімік, який у післявоєнні роки деякий час працював у Львові, якось зазначив: *«Ми всі безмежно вдячні Є.К. Лазаренку, який зумів створити у Львівському університеті унікальну професійну та висококультурну атмосферу».*

Є.К. Лазаренко став глибоко шанованим і улюбленим ректором. Його популярність вийшла далеко за межі Львова. Посипалися нагороди, відзнаки, прийшло міжнародне визнання. Дмитро Павличко назвав Є.К. Лазаренка Великим ректором, Іван Гель — Ректором українського народу, Люблінський університет імені Марії Склодовської-Кюрі присвоїв йому почесний ступінь доктора *«Honoris causa»*.

Ситуація круто змінилася на 12-му році ректорства. Євген Костянтинович, відчуваючи грозу, тішив себе — жодне добре діло не залишається безкарним. Вийшло так, що у Львові, на Львівщині мало хто знав прізвище та діяння першого секретаря обласного комітету КПРС, а прізвище ректора знали всі. Це не могло не хвилювати партійну владу, стурбовану національно-патріотичними діями та виступами ректора, зокрема на пленумах обкому партії. Влада «адекватно»

посилила до нього увагу. Одну за одною засилали різного роду комісії з перевірки діяльності ректора, які і виявили «серйозні недоліки» в його роботі, передусім розбіжність світогляду ректора з ідеологічними засадами обкому партії. Фінал відомий: 23 травня 1963 р. ЦК КПУ незаконно звільнив Є.К. Лазаренка з посади ректора. Оскільки досі не знайдено жодного документу про законне звільнення з посади, то формально Є.К. Лазаренко до кінця життя залишався ректором.

Український академік Євген Лазаренко і болгарський академік Іван Костов. Софія, 1976

Є.К. Лазаренко — засновник української регіонально-мінералогічної школи. Ця, нині загально визнана школа, була започаткована і набирила силу у Львові, а з 1969 р. потужно розвивалася в Києві. На мою думку, створення повнокровної світового рівня наукової регіонально-мінералогічної школи є чи не найвагомим досягненням Євгена Лазаренка, як мінералога. Про це у авторитетному виданні *«Горная энциклопедия»* (том 3, 1987) написано вичерпно лаконічно: *«Е.К. Лазаренко — создатель украинской научной школы в области региональной минералогии»*.

Саме з іменем Є.К. Лазаренка пов'язано нове уявлення про мінералогію України, її унікальність, закономірності розподілу мінералів у земній корі, генезис і практичне значення мінералів. Видатний російський мінералог академік М.П. Юшкін, оцінюючи у 1982 р. стан топомінералогії Радянського Союзу, віддає пальму першості Є.К. Лазаренку: *«Территория Украины является наиболее детально изученным в минералогическом отношении регионом страны»*.

Цим стислим вищезазначеним висновкам передувала гігантська дослідницька і науково-організаційна робота вченого, завдяки якій у Києві фактично на порожньому місці у стислі терміни вдалося сформуванню добре підготовлений творчий колектив, що безупинно вдосконалювався за такою методологією: кожен член колективу мусив знати основи регіональної мінералогії й водночас спеціалізуватися у якійсь вузькій галузі — кристаломорфології, кристалохімії, термобарогеохімії тощо. При цьому Євген Костянтинівич вимагав, всіляко сприяючи, щоб усі вузькоспеціалізовані фахівці стали лідерами, щонайменше в Україні. Так і сталося.

Насамперед Євген Костянтинівич тісно пов'язав розвиток мінералогії з функціонуванням двох ним заснованих і очолюваних структур — відділу регіональної та генетичної мінералогії (1969—1972 — у складі Інституту геологічних наук (ІГН) АН УРСР; з 1972 р. — Інституту геохімії і фізики мінералів (ІГФМ) АН УРСР, нині — Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України) і Українського мінералогічного товариства (УМТ) (див. нижче). Призначений у 1969 р. виконуючим обов'язки директора ІГН, він спішно та результативно здійснює крок за кроком науково-організаційні заходи. Через два тижні після призначення Є.К. Лазаренка на посаду директора ІГН АН УРСР він добивається постанови Президії АН УРСР (24 червня 1969 р.) про призначення його завідувачем відділу регіональної та генетичної мінералогії (далі — Відділ).

Підбираючи кадри для Відділу, він ефективно використовував різні можливості, у тому числі запрошував відомих фахівців із різних наукових центрів

Учасники з'їзду Карпато-Балканської геологічної асоціації. Зліва направо: Володимир Павлишин, Орест Матковський, Володимир Мельников, Євген Лазаренко, Ірена Гуцва (Польща), Людовик Барич (Югославія), Войцех Нарембський (Польща). Київ, 1977

і вищих навчальних закладів СРСР, але віддавав перевагу випускникам Львівського університету. Я запитав — чому? Тому, наголосив Євген Костянтинович, що геохіміки Львівського університету завдяки наявності в ньому кафедри кристалографії отримують, як ніде в Україні, добротну кристалографічну підготовку, без якої мінералог не мінералог. Далі Євген Костянтинович замахнувся на глобальну й досі живу наукову тематику «*Мінералогічний опис України*», яка включала також питання космічної мінералогії. Щоденно дбаючи про озброєння Відділу науковим устаткуванням, Є.К. Лазаренко широким фронтом розгортає дослідження мінералів України, диференціюючи його на певні етапи.

Перший етап — підведення підсумків мінералогічного дослідження архіважливих у науковому та практичному сенсі камерних пегматитів Волині, розпочатого ще у Львові. На одному із засідань УМТ, які регулярно проводили в ІГН АН УРСР, Євген Костянтинович доручив мені доповісти в контексті майбутньої книги про напрацьовану на той час мінералогію названих вище пегматитів. Після обговорення доповіді й ґрунтового аналізу рукопису він зобов'язав мене виправити, зокрема проведенням додаткових досліджень, наявні недоліки. При цьому акцентував увагу на доцільності висвітлення прикладної мінералогії пегматитів, яке завершилося появою в монографії «*Мінералогія і генезис камерних пегматитів Волини*» (автори Є.К. Лазаренко, В.І. Павлишин, В.Т. Латиш, Ю.Г. Сорокін, 1973) оригінальної глави «*Критерії пошуків і оцінки продуктивності камерних пегматитів*». Книга отримала високу оцінку науковців і виробничників, зокрема найавторитетнішого знавця пегматитів московського мінералога А.І. Гінзбурга.

На другому етапі, який фактично розпочався ще на першому етапі досліджень, Євген Костянтинович продемонстрував взірцевий підхід до висвітлення питань мінералогії всесвітньо відомого гірничорудного регіону — Донецького басейну. По-перше, він залучив широке коло фахівців, насамперед загальногеологічного сенсу, у співпраці з якими підготував досконалий вступ до мінералогії Донбасу, опублікований у першій частині монографії «*Мінералогія Донецького басейна*» (Є.К. Лазаренко, Б.С. Панов, В.И. Груба, 1975). По-друге,

Євген Костянтинівич Лазаренко (четвертий зліва) серед членів АН УРСР, які спілкуються з академіком АН СРСР, віце-президентом АН СРСР О.П. Виноградовим (другий справа). Київ

організував і блискуче провів небачене широкомасштабне та предметне обговорення проблем мінералогії Донбасу на мінералогічній нараді в Комунарську (1971); яскраві виступи, нові результати, жваві дискусії, які прозвучали на цій нараді, Євген Костянтинівич вдало скореспондував з кількарічними експедиційними роботами, дослідив з колективом Відділу слабо вивчені або не вивчені мінерали, результати досліджень яких органічно поєднав з літературним матеріалом і опублікував спільно зі своїми учнями у 2-й частині монографії.

Ця монографія також отримала високу оцінку і, навіть, з іншими книгами Є.К. Лазаренка і О.С. Поваренних була висунута на Державну премію в галузі науки і техніки СРСР.

Не можу не згадати казус, який трапився у зв'язку з публікацією двохтомника *«Мінералогія Донецького басейна»*. Впливові політики та вчені порадили Євгену Костянтинівичу особисто подарувати книги першому секретарю Донецького обкому КПРС товаришу Дегтярьову, заодно обговорити з ним сучасні проблеми мінерально-сировинної бази Донбасу. Нам (мені й академікові) влаштували запис на прийом до першого секретаря, точно узгодивши число та годину прийому, відповідно до яких ми прибули в його приймальню. Євген Костянтинівич каліграфічно виписав змістовний дарчий напис українською мовою і попросив секретарку занести книги секретарю, що вона й зробила. Ми просиділи чимало часу, але нас не запрошують. Євген Костянтинівич, як він умів, увічливо, з вибаченням, попросив секретарку нагадати про нас. Розчервоніла секретарка дуже швидко вибігла з кабінету з нашими книгами і, вручаючи їх Євгену Костянтинівичу, нерозбірливо сказала йому приблизно таке: у нього нема часу, щоб витратити його на таких як Ви, а Ваші книги йому не потрібні. Пригнічений академік розтлумачив мені «культуру» партійних лідерів, але швидко відійшов.

Якось до мене в кабінет завітав Євген Костянтинівич, розповів, як завжди, про останні наукові та політичні новини і насамкінець запитав: а чи знаєте Ви, що таке кирилінська тематика? Я сказав, що знаю, але мало. Отож, терміново йдіть в Президію АН УРСР і з'ясуйте всі обставини підготовки проекту з кирилінської тематики (так вчений люд називав престижні проекти, що затверджував Державний комітет СРСР з науки та техніки, який очолював академік В.О. Кирилін), оскільки без нього ми не зможемо забезпечити посадами всіх наших аспірантів. Запитую — на коли потрібен проект? На вчора.

У максимально стислий термін проект з мінералогії кварцу України був підготовлений, завезений в Москву Є.К. Лазаренком і в жорсткій конкуренції отримав позитивне рішення. А тим часом, допоки не запрацював кирилівський проект, Євген Костянтинівич таємно платив зарплату вчорашнім аспірантам зі своєї кишені.

Третій етап досліджень був присвячений мінералогії ще одного басейну — Криворізького, який у радянські часи забезпечував 56 % товарного заліза Радянського Союзу. Він здійснювався за методологією досліджень другого етапу, хоча і мав деякі особливості: експедиційні роботи проводили практично цілий рік — зимою в шахтах, влітку на поверхні й за меншої участі Є.К. Лазаренка, який у Києві намагався реформувати ІГН АН УРСР, витрачав на це багато нервів і часу, але зазнав шаленого супротиву «впливових» осіб. Врешті-решт потужно спрацювали чорні партійні сили і звільнили Є.К. Лазаренка з посади директора ІГН АН УРСР. Московська комісія, яку очолював відомий академік В.І. Смирнов, порекомендувала Президії АН УРСР перевести Відділ до ІГФМ АН УРСР, що й було зроблено у липні 1972 р.

Пригадую деякі моменти з наради «Мінералогія залізородних родовищ докембрію» (Кривий Ріг, 1973), яка була проведена, за сприяння видатного вченого-гірника Г.М. Малахова, на базі очолюваного ним Криворізького гірничорудного інституту. Нарада зібрала силу-силенну фахівців з різних питань геології і мінералогії докембрійських залізородних родовищ, на тлі яких Євген Костянтинівич у заключному слові концептуально окреслив мінералогічну специфіку Криворізького залізородного басейну, опубліковану згодом у розширеному варіанті у колективній монографії «*Мінералогія Криворізького басейна*» (під редакцією Є.К. Лазаренка, 1977).

Так вийшло, що на зазначеній нараді було багато жінок, а серед них дві видатні — першовідкривач діамантоносних кімберлітів Якутії Лариса Попугаєва і директор Далекосхідного геологічного інституту АН СРСР Катерина Радкевич. Євген Костянтинівич, оглянувши зал під час відкриття наради, використав увесь свій дар красномовства, щоби підкреслити надзвичайно важливу роль жінок у розвитку мінералогії, піднявши їх на п'єдестал пошани.

Четвертий етап регіонально-мінералогічних досліджень був реалізований у Приазов'ї — регіоні зі специфічною мінералізацією. Євген Костянтинівич розумів, що вивчення регіону потребуватиме залучення широкого арсеналу фахівців. На той час (1976—1977) Відділ якісно та кількісно вже був підготовлений до виконання практично будь-якого мінералогічного завдання.

Тим часом прогресувала хвороба Євгена Костянтинівича. Відомий хірург О.О. Шалімов зробив операцію, але вона була запізнілою. Однак невдовзі після операції, у травні 1978 р., Євген Костянтинівич героїчно проводить у Керчі останню загальносоюзну нараду «*Основні поняття мінералогії*», на якій у чотирьох зразкових за формою та змістом доповідях, останніх у його житті, зробив вичерпний аналіз існуючої мінералогічної термінології.

Євген Костянтинівич, долаючи біль і слабкість, інтенсивно працює над мінералогією Приазов'я, навіть, перебуваючи на лікуванні в санаторії. Врешті-решт він здає рукопис «Мінералогія Приазов'я» до друку, лягає в лікарню, де, цілковито забувши про хворобу, вже захоплюється новим проектом — чотири томною «*Історією мінералогії*», яку планував видати спільно з І.І. Шафрановським. Треба було бачити його очі на виснаженому хворому обличчі, що випромінювали неймовірну енергію, силу духу, бажання творити до самої смерті, яка сталася 1 січня 1979 р.

Через деякий час видавництво «Наукова думка» повернуло мені рукопис на доопрацювання з численними зауваженнями цензора. Приазов'я — край

рідкіснометалевий, який в усі радянські часи був під пильним оком у цензорів. Прийшлося вилучити весь «секретний» матеріал, частково його закамуюфлювати та розпорошити по розділах, цілком вилучити металогенічну главу, посилюючи розділ *«Типоморфізм мінералів»*. Монографія *«Мінералогія Приазовья»* побачила світ після смерті Є.К. Лазаренка у 1981 р.

Отже, 20 активних років регіонально-мінералогічних досліджень (1958—1978), проведених під керівництвом Є.К. Лазаренка, дали світу 8 фундаментальних (класичних) монографій (4 монографії — львівського періоду), які й досі залишаються підручними книгами геологів, оскільки на високому рівні висвітлюють мінералогію 8 регіонів України. Історично інший 20-річний період, який відповідає рокам незалежної України, не може похвалитися хоча б одним виданням з регіональної мінералогії, яке б за своєю якістю перевищувало рівень зазначених монографій.

Утім Є.К. Лазаренко не став би видатним мінералогом, не створив би ефективну школу, якби не спирався на загальномінералогічні напрацювання, добре висвітлені в літературі. Саме таким способом він істотно підсилював значення регіональної мінералогії як основного джерела знань, які використовують для розвитку інших наукових і прикладних напрямів мінералогії й геології. *«Мінерал, — любив повторювати Є.К. Лазаренко, — важливий геологічний документ, без якого неможливо відтворити історію Землі і зрозуміти процеси, що відбуваються в ній»*.

Є.К. Лазаренко — президент Українського мінералогічного товариства. 6 травня 1970 р., коли в Києві на першому з'їзді УМТ Є.К. Лазаренка було обрано президентом УМТ, — це дата початку нового надзвичайно продуктивного етапу науково-організаційної діяльності вченого у справі координації мінералогічних досліджень в Україні, організації й проведення різного рангу, від міжнародних до обласних, наукових нарад з актуальних питань мінералогії, розвитку природничих музеїв, охорони кам'яних пам'ятників природи тощо.

Передусім Євген Костянтинович усіма засобами і на новому рівні пожевавлює роботу УМТ у центрі й в осередках, доручаючи її небайдужим патріотично налаштованим мінералогам. Паралельно з розширенням кола індивідуальних і колективних членів УМТ він напрацьовує статут УМТ, затверджений Бюро Президії АН УРСР 6 лютого 1973 р., згідно з яким УМТ було підпорядковано Відділенню наук про Землю АН УРСР, залишаючись водночас складовою частиною Всесоюзного мінералогічного товариства (ВМТ). Такий, дещо незвичний для наукових товариств статус УМТ отримало завдяки вмілій дипломатичній діяльності Євгена Костянтиновича, скерованій, з одного боку, на отримання оптимальної можливості обирати самостійно шлях розвитку мінералогії в Україні, а з іншого, на зміцнення зв'язку та взаємодії з ВМТ, в якому він відігравав одну з ключових ролей як віце-президент, член вченої ради і голова комісії з номенклатури та термінології мінералів ВМТ.

Ще один архіважливий крок робить Євген Костянтинович — зміцнює стосунки УМТ з виробничими організаціями Міністерства геології УРСР. Міністр геології П.Ф. Шпак підписує, за поданням президента та вченого секретаря УМТ, наказ про входження геологічних експедицій до складу УМТ на правах колективних членів. За рахунок їх внесків покращився фінансовий стан УМТ, у його структурі з'явилися штатні працівники, що допомагали проводити наукові заходи та видавати збірники праць, які щоразу виходили після проведення мінералогічних нарад.

За неповних 10 років життя в Києві Євген Костянтинович організував й успішно провів два з'їзди УМТ, вісім різних за тематикою нарад, десятки на-

укових засідань УМТ, підготував (видав) чотири колективні регіонально-мінералогічні монографії (див. вище), вельми оригінальну книгу «*Опыт генетической классификации минералов*» (1979), шість збірників наукових праць, десятки статей і рецензій тощо.

Євген Костянтинович завжди був добре поінформований про академічні і державні справи та проблеми, розумівся на кон'юктурі мінерально-сировинного комплексу, підтримував і вдосконалював зв'язки з Міністерством геології УРСР, мав незліченне число знайомств в усіх сферах функціонування Кієва. Все це допомагало йому всебічно розвивати й популяризувати УМТ як важливу науково-громадську інституцію.

Євген Костянтинович передусім запровадив у практику діяльності УМТ локальні виїзні наукові сесії, тематика яких визначалася не в центрі, а на місцях. Наприклад, у Володарськ-Волинському висвітлювали проблеми типоморфізму кварцу, в Артемівську — мармароських діамантів, у Волновасі — мінералів рідкіснометалевих родовищ тощо, на результатах яких ґрунтувалися підстави для проведення масштабних нарад.

Є.К. Лазаренко був неперевершеним майстром ефективного проведення потужних республіканських і союзних нарад, які Борис Звягін назвав «незабываемые «лазаренковские» конференции». Їхня тематика диктувалася вимогами науки та практики, ерудицією президента і назагал охоплювала широке коло актуальних питань: проблеми мінералогії Донбасу, Кривбасу або окремого мінералу, роль мінералогічних досліджень у пошуках нафтових і газових родовищ, мінералогічні критерії пошуків рідкісних і кольорових металів, ювілей О.Є. Ферсмана, фундаментальні питання теоретичної мінералогії.

Досі жива пам'ять про лазаренківські конференції, їх ідеї, незабутні зустрічі, що разом сприймалися як унікальні події мінералогічного життя.

Як президент УМТ Є.К. Лазаренко великого значення надавав друкованому органу товариства. Спочатку він заснував два збірники «*Минералогия осадочных образований*» і «*Региональная и генетическая минералогия*», які відіграли певну роль у публікації нових даних щодо мінералогії, але не мали значного поширення. Євген Костянтинович активно працював над реалізацією давньої мрії — створенням центрального журналу УМТ, назву якого «*Минералогічний журнал*» оперативно узгодив з редакційно-видавничою радою Президії АН УРСР.

Підготовка матеріалів нового періодичного видання була покладена на мене під керівництвом чиновників апарату АН УРСР і Є.К. Лазаренка. Готові документи не надсилали поштою, а завозили особисто. Я двічі їздив до Ленінграда, Євген Костянтинович стільки ж — до Москви. Документи проходили за такою схемою: Президія УМТ → Президія АН УРСР → Президія ВМТ → Президія АН СРСР → ЦК КПРС. У якийсь момент віце-президент АН СРСР О.В. Сидоренко порадив Євгену Костянтиновичу змінити (розширити) статус майбутнього журналу — з друкованого органу УМТ на союзно-республіканський науково-теоретичний журнал АН СРСР (відділення геології, геофізики та геохімії) і АН УРСР (Відділення наук про Землю). Євген Костянтинович охоче погодився з цією пропозицією, знав, що постанова ЦК КПРС про створення «*Минералогічного журналу*» ось-ось відбудеться, але, на жаль, не дочекався. Постанова була підписана М.А. Сусловим одразу ж після смерті Є.К. Лазаренка.

«*Минералогічний журнал*» двома випусками з'явився вже у 1979 р., швидко завоював авторитет, а наукова громадськість, учні, моє покоління й досі пам'ятають ім'я засновника журналу Є.К. Лазаренка, який цим діянням спорудив собі мінералогічний пам'ятник.

Певну роль відіграло УМТ у природоохоронній справі. Восени 1973 р. у зв'язку з вшануванням 90-річчя від дня народження академіка О.Є. Ферсмана Євген Костянтинівич спільно з учасниками наради, організованої за активної підтримки кримчан, передусім відомого мінералога В.А. Супричова, відвідав Карадаг — унікальний вулканічний масив Криму. Тут ми побачили жахливу картину — всі мінералогічно цікаві утворення, в тому числі прояви сердолику і парчевої яшми, — вщент розтриті й засмічені. Терміново на скелі було складено акт, підписаний президентом УМТ Є.К. Лазаренком і вченим секретарем В.І. Павлишиним, про нагальну потребу створення на Карадазі мінералогічного заповідника й направлено листа заступнику Голови Ради Міністрів України П.Т. Троньку. Далі відбувалася бюрократична тяганина, досилання нових і нових матеріалів, і нарешті 1979 р. було створено заповідник, який нині має назву «Карадазький природний заповідник», на жаль, з істотними відхиленнями від нашого проекту.

1977 р. на зборах кількох наукових товариств, у тому числі УМТ, які відбувались у Кам'янець-Подільському, було ухвалено резолюцію про створення Подільського парку природи, надіслану Уряду УРСР. На жаль, і ця ухвала не була зреалізована у повному обсязі.

Можна сміливо стверджувати, що нині ім'я президента УМТ Є.К. Лазаренка тісно асоціюється з найпліднішим етапом розвитку регіонально-мінералогічних і загальномінералогічних досліджень, який увійшов в історію як **золотий вік мінералогії України**.

Уроки Є.К. Лазаренка. Найголовніший урок — діяти так, як діяв Учитель в усі часи, не скаржитись, а виправляти нинішній сумний стан справ у геологічній практиці, науці, освіті. А виправляти є що: вмирає геологічна галузь, знижується якість освіти, наукових праць, катастрофічно слабе висока кадрова політика, натомість на перший план виходить корупція.

Часто супроводжуючи Євгена Костянтинівича до віддаленої зупинки трамваю, я неодноразово від нього чув, що наука не може ефективно розвиватися без її культурних представників, до яких як взірцеву постать відносив свого заочного вчителя В.І. Вернадського.

Отже, що таке культурний геолог? На мою думку, це високопрофесійний, порядний і патріотично налаштований фахівець з глибокими знаннями також у галузі суміжних та інших наук. Найбільше сприяють формуванню цих якостей вищий навчальний заклад і наукова школа, створенню, функціонуванню і розвитку яких Є.К. Лазаренко присвятив значну частину своєї діяльності.

Євген Костянтинівич все життя вчився і закликав до цього своїх учнів. Зокрема, отримавши в Харківському університеті не найкращу кристалографічну підготовку, але добре розуміючи, що кристалографія є фундаментом багатьох наук про неорганічну природу, він самотужки, ще на Уралі, вдосконалює свої знання і вже у Львівському університеті сприяє добре відомому в Радянському Союзі випуску геологів, підготовлених з кристалографії.

Надзвичайно важливе таке застереження Є.К. Лазаренка — бійтеся байдужих людей і працівників. Цю ознаку людей він щонайкраще з'ясовував, спостерігаючи передусім за їх участю в громадській роботі, яка звісно, не оплачувалася і могла бути істотно іншою, ніж основна робота. Євген Костянтинівич міг декому попустити, але, коли наставав час, не забував запитати про результат, і, якщо нічого доброго не вийшло, звільняв з роботи. Не терпів п'яниць, хоча сам чарки не цурався, але в міру, яку він розумів по-своєму.

На високе місце у своєму житті Євген Костянтинівич поставив національну гідність українця, з якою органічно пов'язав українську мову, культуру якої

сповідував на кожному кроці — у спілкуванні, звертаннях, знайомстві, високих кабінетах, виступах перед будь-якою аудиторією. Я багато років пліч-о-пліч працював з ним у різноманітних ситуаціях, але ні разу не чув від нього жодного нелітературного виразу. Трохи недолюбливав суржик і сленг.

Турбувався також про високий статус української мови у Львівському університеті й добився в урядових колах права читання в ньому лекцій і писання дисертацій українською мовою. А коли Євген Костянтинович декламував українську поезію Лесі Українки, Тараса Шевченка, Олександра Олеся, Івана Франка, то міг так розійтися, що забувався і «втирав носа» філологам. Коли я свою кандидатську дисертацію, написану 1965 р. у Львові українською мовою, недавно показав на геологічному факультеті Київського університету, дивуванню моїх колег не було межі.

Є.К. Лазаренко був взірцевим джентльменом. Увагу до жінок висував завжди на перше місце, ставився до всіх з однаковою повагою. Вони для нього були, звичайно, різноцікаві, але ніколи не залишалися непоміченими.

Патріотична свідомість — це та якість Є.К. Лазаренка, за яку його одні боляче били, інші високо піднімали. Він часто висловлювався з цього приводу, давав оцінку історичним подіям, державним діячам, можливо, інколи занадто відверто і голосно. Уляна Феношин у своїх спогадах наводить промовисту цитату Є.К. Лазаренка (2005): *«Уляна, чому це так: коли росіянин любить свою землю, свою мову, культуру, свій народ, то він зветься патріотом, коли ж українець любить свою землю, знає свою мову, культуру, історію — його звать націоналістом та ще й буржуазним»*.

Пригадую такий випадок. Дорогою на польові роботи у далекі 1970-ті роки ми вкотре відвідали музей «Полтавська битва», що під Полтавою. Як завжди, уважно прослухали розповідь гіда, в якій підвищувався Петро І і принижувався Мазепа. По дорозі до нашого експедиційного автобусу я опинився поруч з Євгеном Костянтиновичем. Він мене запитує: *«Володю, Ви і справді все сприйняли так, що Мазепа — цілком негативний герой в історії України?»*. Через брак знань я не дав аргументованої відповіді, але з того часу й досі вивчаю історію і нині усвідомлено сприймаю далекоглядний висновок Євгена Костянтиновича, яким він закінчив нашу розмову: *прийде час і Мазепа буде визнаний героєм України!*

А чи були в Євгена Костянтиновича недоліки? Звичайно, були. Не вдаючись до їх аналізу, зазначу лише один з них, мабуть, найголовніший — недбале ставлення до свого здоров'я, думаючи, що йому нема зносу. Він сповідував правило — спочатку громадське, потім особисте. Він і справді мав козацьке здоров'я, сміючись, розказував, як на Уралі його поселили в приміщення, де перед цим жили коні та поздыхали, а він вижив.

Улітку 1977 р. на Волині ми побачили перший серйозний сигнал про початок розвитку хвороби Євгена Костянтиновича. Тоді потрібне було негайне оперативне втручання, але воно не відбулося ...

Слова подяки Вчителю та пам'яті про нього висловлюю віршем В.А. Жуковського:

О милых спутниках, которые на свет
Своим присутствием для нас животворили,
Не говори с тоской: их *нет!*
Но с благодарностию: *были!*

В.І. ПАВЛИШИН